

Szóró Ilona

Közösségépítés és kultúraközvetítés: olvasókörök és gazdakörök Magyarországon a 20. században

A 19. században a felgyorsuló polgárosodás, a gazdasági és társadalmi modernizáció nyomán élénk egyesületi élet bontakozott ki. A vidéki településeken, az agrárnépesség körében az egyik leggyakoribb egyesületi formának az olvasókör és a gazdakör számított. A szervezetek megjelenése és számuk gyors növekedése a polgári viszonyok elterjedésének következménye volt. Ugyanakkor, a körök működése, maga is nagyban hozzájárult a polgári életmód fokozatos térnyeréséhez, az általános és szakmai műveltség szélesedéséhez. A civil szervezeteknek jelentős szerepük volt abban, hogy a vidéki kistelepülések lakossága kilépett a partikuláris zártaságból, szélesebb körű tájékozottságra tett szert, nyitottabbá, fogékonyabbá vált a gazdasági és társadalmi modernizáció, a demokratikus polgári értékrend iránt, és elsajátította a társadalmi együttélés új normáit, a konfliktusmegoldás korszerű technikáit.²⁷⁶

Az 1940-es években Magyarországon mintegy 1500 olvasókör és gazdakör működött. Taglétszámuk 100 000 főre tehető, ami azt jelentette, hogy a családtagokkal együtt mintegy fél millió ember kötődött közvetlenül hozzájuk. Hatásuk azonban ennél is szélesebb körben érvényesült, hiszen programjaikat a tagságon kívül mások is látogatták, színházuk, könyvtáruk általában az egész környék, kerület, határrész lakosságának rendelkezésére állt.

A körök létrejötte, szervezeti sajátosságai

Az olvasókörök, gazdakörök területi elven szerveződtek, mindig egy kisebb lakókörzet, egy helyi közösség tagjait fogták össze, városokban egy-egy városrész, kerület, a külterületen egy-egy határrész lakosságát. Az egyesületekben igen erős lokális identitás jelentkezett. Ezek a szervezetek, elnevezésüktől függetlenül komplex feladatkört láttak el, a kultúraközvetítéstől az érdekvédelmen át a helyi társasélet megszervezéséig. Az olvasókörök és gazdakörök következetesen ragaszkodtak szervezeti autonómiájukhoz. Országos társadalmi szervezetekhez, mozgalmakhoz ritkán csatlakoztak, akkor is inkább csak formálisan,

²⁷⁶ Márkus István: *Polgárosuló parasztság*. Dinasztia, Budapest, 1996. 17.

megőrizve belső függetlenségüket, a maguk választotta vezetőség irányítása mellett, az általuk kialakított alapszabályhoz, szokásokhoz, tradíciókhoz igazodva.²⁷⁷

Az olvasókörök, gazdakörök előzményei a 18. század végén létrejövő polgári olvasótársaságokra mennek vissza. A reformkorban felgyorsult az egyesületalapítás, és már nem csupán a nagyvárosi értelmiség, hanem a vidéki iparosok és gazdálkodók körében is. A máig ismert szervezeti formák a kiegyezést követően jelentek meg, és a századforduló időszakára már közel 1000 lokális kötődésű művelődési, társalgási, gazdasági és olvasóegylet működött. Ezek már az egész országot behálózták, és megjelentek a kisebb településeken is. Az egyesületek megalakítására, kapcsolatrendszerük kiépítésére jelentős hatást gyakorolt a polgári ellenzék (a Függetlenségi és 48-as Párt) vidéki tevékenysége, illetve a különböző parasztmozgalmak. Szoros kapcsolat alakult ki a civil egyesületek és az ekkor létrejövő gazdasági szakmai és érdekképviseleti szervezetek között.²⁷⁸

Lökést adott az egyesületalapításhoz, és egyben kijelölte a legfontosabb feladatot is a 19. század végén kibontakozó analfabétizmus elleni harc. A századforduló körül kibontakozó modernizációs folyamatok, a kisárutermelő paraszti réteg, valamint a kisiparosok és kiskereskedők arányának és gazdasági szerepének növekedése szintén hozzájárult az olvasókörök és gazdakörök megerősödéséhez, számuk további szaporodásához. Az I. világháború, az azt követő forradalmi események és az idegen katonai megszállás okozta rövid visszaesés után, az 1920-as évek közepétől ismét gyors növekedésnek indult az olvasókörök és gazdakörök száma, és jelentősen kibővült a tevékenységi körük. Az egyesületek életének legaktívabb időszak az 1930-as évek második felére esett.²⁷⁹

Az I. világháborúig a társadalmi rétegződés, a vagyoni helyzet, foglalkozási vagy felekezeti különbségek még jelentős szerepet játszottak az egyesületek létrejöttében és működésében. Gyakran külön egyesületet hoztak létre a helyi iparosok és kereskedők, a birtokos gazdák és az agrármunkások. A szervezeti keretek megteremtése, az alapszabály megfogalmazása iskolázottságot igényelt, így a legtöbb szervezet alapítói között ott volt a helyi tanító, illetve a plébános, ami számos egyesületnél (a nevükben is megmutatkozó módon) felekezeti kötődést

²⁷⁷ Hajdú Géza: *Vásárhelyi egyletek és könyvtárak 1827–1944*. Somogyi Könyvtár, Szeged, 1977. 6., 29.; Köteles Lajos: A művelődés alakulása a Viharsarokban, különös tekintettel Békés megyére 1944–1949. *Békési Műhely*, 1980. Különszám. 19.

²⁷⁸ Reisz László: Olvasóegyletek a dualizmusban. *Könyvtári Figyelő*, 2007/2. sz. (254–263) 257.; Vadász István: Két kezdet: Az öntevékeny társadalmi szervezetek településenkénti megoszlása az Alföldön a XIX. és a XX. század végén. In: Novák László (szerk.): *Az Alföld társadalma*. Arany János Múzeum, Nagykőrös, 1998. (643–656) 645.

²⁷⁹ Kuntár Lajos: Olvasókörök és népkönyvtárak Vas megyében. In: *A Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár Évkönyve 1968–1970*. Szombathely, 1970. (21–73) 16.; Molnár Miklós: *Civil társadalom, és akiknek nem kell*. Educatio, Budapest, 1996. 41.

is eredményezett. Ezek a szempontok azonban koránt sem mondtak ellent a területi elvnek, a lokális jellegnek, hiszen egy-egy határrész, egy-egy plébánia körzete, vagy a gazdagabb „felvég” és a szegényebb „alvég” lakóinak a többsége hasonló foglalkozású, azonos felekezeti, egyforma vagyoni helyzetű volt. A két világháború között, részben a fokozódó migráció, ki- és betelepülés, részben a társadalmi modernizáció hatásai nyomán a különböző korlátok fokozatosan megszűntek, és az egyetlen szervező elv a helyi közösség képviselője maradt. A körök nagy részében a helyi mikrotársadalom minden foglalkozási és vagyoni rétege megjelent, közalkalmazottak, kereskedők és iparosok, az agrárnépesség módosabb vagy számottevő saját földdel nem rendelkező csoportjai is.²⁸⁰

A II. világháború után, a jelentősen megváltozott gazdasági és politikai viszonyok között, a rövidéletű demokratikus periódus során ismét fontos közösség-szervező feladatok vártak az egyesületekre. Az olvasókörök és gazdakörök időtállóságát jelezte, hogy a II. világháború után is működő egyesületek 52%-a még 1914 előtt alakult, és még további 23%-a legalább 15 éves múltra tekinthetett vissza (1930 előtti alapítású volt).

Az 1940-es évek végén lezajló politikai fordulat, a szovjet típusú diktatúra kiépülése, megszakította a szerves és legitim közösségépítést és ellehetetlenítette a társadalom autonóm szervezeteit. Az olvasókörök és gazdakörök feloszlata után a vidéki lakosság nagy csoportjai önszervezési lehetőség nélkül maradtak, törekvéseik közéleti megjelenítésére minden lehetőséget elveszített. A civil önszerveződés, az önkéntes társadalmi aktivitás, a helyi közösségi tér újjászervezésének igénye azonban nem szűnt meg, inkább csak visszaszorult egy szűkebb családi-baráti körbe. Amint azt a külső viszonyok lehetővé tették, a diktatúra enyhülésének időszakában ismét kísérlet történt az olvasókörök, gazdakörök tevékenységének felélesztésére. Ennek nyomán 1954 és 1956 között, ha a korábbinál jóval kisebb számban is, de mintegy 400–450 kör alakult újjá, és próbálta összefogni a körzet lakosságát. Az 1956-os forradalom leverését követően azonban ezeket az egyesületeket fokozatosan felszámolták. Az 1980-as években különböző elnevezések alatt ismét megjelentek a helyi kisközösségeket képviselő szervezetek, melyek az olvasókörök, gazdakörök legjobb hagyományaira építettek.²⁸¹

Az egyesületek felépítésének és működésének legfontosabb elemeit a köri alapszabályok határozták meg. Ezek tartalmazták az olvasókör nevét, működési körét és alapvető célkitűzéseit. Számba vették a tagság jogait és kötelezettségeit: a belépés feltételeitől, a

²⁸⁰ Virágh Ferenc: *A Békés megyei agrárproletariátus köröi-egyleti életéről, művelődéséről 1934–1944*. Békés megye Tanácsa VB, Békéscsaba, 1968. 14–15.

²⁸¹ Kovalcsik József: *A kultúra csarnokai I*. Művelődéskutató Intézet, Budapest, 1986. 218–220.; Beke Pál: *Könyörgés közösségért. Élet és Irodalom*, 1977. február 5.

döntésekben való részvétel lehetőségéig. Rögzítették az egyes tisztségviselők, illetve a választmány feladatkörét, és rendelkeztek a vezetőségválasztás lebonyolításával kapcsolatban. Szabályozták az egyesület gazdálkodásának, pénzkezelésének legfontosabb kérdéseit. Megszabták a körön belüli viselkedés normáit. Sok alakuló egyesület a helyi tanítót, papot, esetleg a jegyzőt kérte fel a dokumentum végleges megszövegezésére, mivel azoknak nagyobb volt a jártasságuk a hivatali ügyekben. Más körök egy már engedélyezett egyesület szabályzatát tekintették mintának, az alapján készítették el a sajátjukat. Ezért egy-egy körzeten belül a körü alapszabályokban gyakran fordultak elő azonos kitételek, hasonló megfogalmazások. Minden egyesület törekedett azonban arra, hogy alapszabályát a saját adottságaihoz, a tagsága igényeihez, törekvéseihez igazítsa.²⁸²

Az általános szervezeti előírások, a közösségben való viselkedés szabályai, az egyesületi tagság jogai és kötelességei az egymást követő korszakokban általában keveset változott, így az alapszabály módosítására, vagy új dokumentum készítésére csak ritkán volt szükség. A tagság életének, a hétköznapi viszonyoknak az átalakulása természetesen folyamatosan formálta az olvasókörökben és gazdakörökben érvényesülő szokásokat, ez azonban általában nem került ellentétbe az inkább csak keret jellegű alapszabályok előírásaival. A régi alapszabályok időtállóságát mutatta az is, hogy az 1945 után alakult új olvasókörök is hasonló módon fogalmazták meg saját alapelveiket, céljaikat, szervezeti felépítésüket. A legtöbb módosítás inkább csak a szóhasználatot, a megfogalmazásokat érintette, hogy a dokumentum igazodjék a korszakra jellemző nyelvezethez.²⁸³

A célkitűzések között minden olvasókör és gazdakör megfogalmazta a kultúra, a műveltség terjesztésére vonatkozó szándékát, amit sok helyen a gazdasági szakismeret szélesítését célzó törekvéssel is kiegészítettek. Szerepelt a célok sorában a hazafias szellem ápolása, valamint az összetartozás és az egymásra utaltság révén a közösségi érzés erősítése. Számos egyesület vállalt alapszabályában a társadalmi képviselettel, a közéleti szerepléssel kapcsolatos feladatokat is. Az egyesületek általános törekvései között a függetlenség, az önállóság megőrzésével, a napi politika kizárásával kapcsolatos szándékokat, és a tagok közötti egyenlőségre vonatkozó alapelveket is rögzítették. A legtöbb olvasókör és gazdakör leszögezte, hogy felekezeti, foglalkozási és rangkülönbség, illetve politikai pártállásra való tekintet nélkül kívánja szolgálni a tagjai érdekeit. A belső viselkedési szabályok között pedig

²⁸² Hajdú Géza: *Vásárhelyi egyletek és könyvtárak 1827–1944*. Somogyi Könyvtár, Szeged, 1977. 27.; Beck Zoltán: *Köri élet Orosháza külterületén*. In: *Az orosházi tanyavilág átalakulása*. Szerkesztette Tóth József. Orosháza Város Tanácsa, Orosháza, 1985. (239–313) 241.

²⁸³ Bösze Sándor: *A község egyesületei 1867-1949 között*. In: Bösze Sándor–Ravazdi László–Szita László (szerk.): *Szigetvár története. Tanulmányok a város múltjából*. Szigetvár Város Önkormányzata – Szigetvári Várbaráti Kör, Szigetvár, 2006. (373–391) 387.

gyakran írásban is szerepelt, hogy egymás hitelveit, pártnézeteit sérteni vagy kisebbiteni nem szabad, mert az ilyen magatartás azonnali kizárást vonhat maga után.²⁸⁴

Az olvasókörok legfontosabb belső „intézményei” a közgyűlések és a választmányi gyűlések voltak. A közgyűlés hatáskörébe tartozott minden, az egész tagságot érintő lényeges kérdés. Elszámoltatta a vezetőséget az éves munkáról, újraválasztotta (1–3 évenként) a tisztségviselőket. Ellenőrizte a zárszámadást, a következő évi költségvetést, és döntött a jelentősebb anyagi lépésekről. Határozatot hozott az ingatlannal kapcsolatos ügyektől a könyvtárgyarapításon át a nagyobb rendezvények megszervezéséig. A más szervezetekkel való szorosabb együttműködés kérdésében, vagy az alapszabály módosításában szintén a közgyűlés volt a döntő szó. Az egyesületek általában évi egy-két rendes közgyűlést tartottak. Fontosabb ügyek felmerülése esetén, a vezetőség, de akár a tagság is bármikor kezdeményezhette rendkívüli közgyűlés összehívását.²⁸⁵

A közgyűlések közötti időszakokban a vezetőség munkáját a tagok által megválasztott választmány segítette és ellenőrizte. Ennek létszáma általában megegyezett a vezetőséggel, így a szavazásokkor a tagság véleménye mindig fajsúlyosan jelent meg. Választmányi gyűléseket, a nyári munkák időszakának kivételével, általában havonta tartottak. Itt határoztak az egyesületek napi működését érintő aktuális kérdésekről, a közgyűlés által elhatározott programok lebonyolításának technikai feladatairól, illetve a következő közgyűlés elé kerülő ügyek előkészítéséről.

Az olvasókörok és gazdakörok sajátos jellemzője volt, hogy a tagsághoz képest viszonylag nagy létszámú vezetőséggel működtek. A tisztségviselők és a választmány rendszerint mintegy harmadát tette ki a tagságnak. Ez a jelentős arány egyrészt biztosította a döntések, az ügyintézés széleskörű demokratizmusát, másrészt egy-egy vezetőségi vagy választmányi tag idejét túlzottan meg nem terhelő feladatmegosztást tett lehetővé. A nagy létszámkeretek révén a kör magját képező legaktívabb tagok rendszerint mind helyet kaptak a vezetőségben. A vezetők kiválasztásában hagyományosan a körnek való elkötelezettség, a rátermettség és a személyes tekintély játszotta a döntő szerepet. Korántsem volt törvényszerű, hogy a legvagyonosabb, a legmagasabb hivatali pozíciójú, vagy a legiskolázottabb tagok egyikét válasszák meg elnöknek. A vezetővé választásnál a köztisztelet kivívása, a rátermettség, a jó

²⁸⁴ Jobbáné Szabó Enikő: Adalékok a szegedi és a Szeged környéki olvasókörokhöz. In: *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Történeti tanulmányok, Studia Historica* 2. Szerkesztette Zombori István. Móra Ferenc Múzeum, Szeged, 1999. (461–494) 480.; Stifnérné Szentí Csilla: *A Sósalmi Olvasókör története a jegyzőkönyvek tükrében 1885–1995*. Hódmezővásárhely, 2000. 9.

²⁸⁵ Rostás Istvánné: A vásárhelyi olvasóköri mozgalom. A Belsőerzsébeti Olvasókör története. *A Hónap*, 1994/5. (3–7) 3.

szervezési és beszédkézség, a diplomáciai érzék, vagy a szaktudás, a példamutató gazdálkodás legalább akkora súllyal esett latba, mint a vagyon, vagy az elfoglalt hivatali pozíció. Arra alkalmatlan személyből, a vagyonától függetlenül, általában sehol nem lett köri elnök. Az lett viszont jó néhány olyan tehetséges és lelkes emberből, akik csak átlagos anyagi körülményekkel rendelkeztek.²⁸⁶

Az olvasókörök és gazdakörök teljes jogkörrel rendelkező „rendes tagságát” az 1940-es évekig általában csak a felnőtt férfiak alkották. A nők és a fiatalok állandó résztvevői voltak az egyesületek életének, programjainak, de nem saját jogon, hanem csak családtagként. A szervezeti életre vonatkozó formális döntésekben nem vehettek részt. A fiatalabb generáció, 16–24 évesek egyesületi szereplésének kialakult egy sajátos formája. Sok helyen, a körön belül külön ifjúsági szervezetet hoztak létre. Az ifjúsági csoport, bár az anyaegyesület alapszabálya szerint működött, nagyfokú önállósággal rendelkezett. Külön vezetőséget választhatott magának, és szabadon állíthatta össze a programját is. Önálló bevételeinek egy részét, ami főleg műsoros estek jövedelme volt, az eszközök, berendezések használatának fejében átadta a felnőtt körnek, a másik felét viszont szabadon felhasználhatta. Az olvasókörök, gazdakörök vezetősége természetesen ellenőrizte az ifjúsági csoport tevékenységét, ugyanakkor azonban a legtöbb helyen az ifjúsági elnök is az egyesület „rendes vezetőségi tagjának” számított.²⁸⁷

A nők belépésének korlátozása részben a polgári jogok terén 1945-ig fennálló hátrányos megkülönböztetésből, másrészt a paraszti társadalom tradicionális szemléletéből fakadt. Az egyesületek egy kisebb részénél maga az alapszabály intézkedett úgy, hogy a nők, a fiatakorúakkal és a vidékiekkel együtt csak „pártoló tagok” lehettek. Másutt az alapszabály mindkét nem felvételét lehetővé tette ugyan, de a gyakorlatban a gazdasági tevékenység szempontjából önállónak tekinthető férfiak alkották a tagságot. Kialakultak átmeneti megoldások is a nők részleges bevonására. Egyes helyeken külön női csoportot hoztak létre, a mindenkori elnök felelőségének irányítása mellett, amely önállóan összejöveteleket tartott, a kör épületében. A korlátozások alapvetően a közgyűlési szavazati joggal fosztották meg a nőket, hiszen a lányok és asszonyok egyébként folyamatosan részt vettek az egyesületek életében. A II. világháborút követően a jogalkotás és a közszemlélet terén bekövetkező változások nyomán fokozatosan emelkedett az egyesületekbe „rendes tagként” belépő nők száma, bár arányuk rendszerint az 1940-es évek végén sem haladta meg a 20%-ot. A változást

²⁸⁶ Nagy Gyula: *Parasztélet a vásárhelyi pusztán*. Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, Békéscsaba, 1975. 385.; Szent Tibor: Egy középparaszt alkotómodell I–II. *Juss*, 1990/1. (40–51) 48–50.

²⁸⁷ Békés Megyei Levéltár (Gyula) Szarvas Csabai úti Olvasókör. Jkv. 1947. január 7.; Orosháza Kiscsáki Polgári Olvasókör. Jkv. 1945. november 18.

azonban jól jelezte, hogy több olvasókörmek és gazdakörnek már a vezetőségébe és a választmányába is beválasztottak nőket.²⁸⁸

Gazdasági, társadalmi, közéleti szerep

Az olvasókörmek, gazdakörök szerteágazó gazdasági tevékenységet folytattak. A termelés szervezésével, a gazdálkodáshoz szükséges infrastruktúra biztosításával és az aktuális információk közreadásával, különböző anyagok, eszközök beszerzésével, termények értékesítésével, munkaközvetítéssel nagymértékben hozzájárultak a lakosság megélhetésének javításához, a helyi lehetőségek kiaknázásához. Az egyesületek szervezésében lehetőség nyílt nagytételű, kedvezményes áru anyagbeszerzésre. A lakosok előjegyzései alapján a körök rendeltek meg nagyobb mennyiségű tüzelőanyagot, petróleumot, meszet, műtrágyát vagy permetezőszert, amelynek az ára és szállítási költsége így sokkal olcsóbb volt. Az első és második világháború idején, illetve a háborúk befejezését követő hónapok során, a központi élelmiszer- és anyaggazdálkodás időszakában sok helyen az egyesületek kaptak megbízást a közigazgatási hatóságoktól a csak jegyre kapható élelmiszerek és háztartási anyagok szétosztására. A helyi lakosság így mentesült attól, hogy távolabbi elosztóhelyre kelljen utaznia, a kör vezetőségnek azonban az ilyen megbízás komoly szervezési feladatot és anyagi felelősséget jelentett.²⁸⁹

Az olvasókörmek és gazdakörök, különösen a külterületen rendszeresen szerepet vállaltak egyes mezőgazdasági termékek felvásárlásában. Több egyesület épületében működött állandó tejbegyűjtő állomás, másutt baromfi, gyógynövény, vagy gyümölcs felvásárlást szerveztek. A nagyobb tételű, távolabbi piacokra történő szállítás esetén a helyi kistermelők általában a körökben gyűjtötték össze a mezőgazdasági terményeket, ott csomagolták a zöldséget, a gyümölcsöt, a szőlőt. A körök közreműködtek a mezőgazdasági termények feldolgozásában is. Sok helyen darálót, vetőmagtisztítót, gyümölcsaszalót, szőlőprést működtettek. Gyakori jelenség volt, hogy az egyesületben tömörülő tagok közösen vásároltak meg értékesebb gépeket, amelyeket azután valamennyien használhattak, illetve az egyesület, díj fejében kikölcsönözte a gazdáknak, ami a közösség számára plusz bevételt biztosított. Az olvasókörmek és gazdakörök gyakran adták ki a székházuk egyes helyiségeit kovács-, bognár- vagy cipésműhelynek, borbélyüzletnek vagy vegyesboltnak. Ez jelentős bevételhez juttatta az

²⁸⁸ Beck Zoltán: Köri élet Orosháza külterületén. In: *Az orosházi tanyavilág átalakulása*. Szerkesztette Tóth József. Orosháza Város Tanácsa, Orosháza, 1985. 260–262.

²⁸⁹ Nagy Gyula: *Parasztélet a vásárhelyi pusztán*. Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, Békéscsaba, 1975. 405.

egyesületet, egyben helybe hozta, a környék lakossága számára elérhetőbbé tette ezeket a szolgáltatásokat. Számos külterületi egyesület székháza egyben piachelyként is szolgált.²⁹⁰

A körök gyakran szolgáltak bázisul különböző gazdasági társulások, fogyasztási, értékesítő vagy hitelszövetkezetek megalakításához. Sok helyen az olvasókörökben és gazdakörökben történt meg a termelési szerződések megkötése, a helyi gazdálkodók és a nagy feldolgozó üzemek megbízottai között. Ilyen alkalmakkor az egyesületek vezetősége előzetesen igyekezett széles körben tájékozódni, hogy megfelelő tanácsokkal segíthesse a gazdákat a feltételek elfogadásánál. Bizonyos egyesületek rendszeresen foglalkoztak munkásközvetítéssel. A mezőgazdasági munkás csoportok, a földmunkáscsapatok gyakran az olvasókörökben és gazdakörökben álltak össze, és ott kötötték meg szerződéseiket. Az egyesületek begyűjtötték a környékről a munkát kínáló ajánlatait, és ez alapján tájékoztatták a náluk jelentkező munkakeresőket. Ez egyúttal bizonyos garanciát is jelentett a szerződő feleknek, hogy a körüli vezetés vagy az egyesület által felkért ügyvéd jelenlétében minden szabályszerűen történik²⁹¹

Az olvasókörök és gazdakörök, szerény anyagi lehetőségeik határain belül bizonyos szociális feladatot is magukra vállaltak és igyekeztek segíteni a körzetükben élő rászorulóknak. Több egyesület külön segélyalapot létesített, és abból viszonylag rendszeresen osztottak kisebb adományokat. Gyakran nyújtottak az olvasókörök és gazdakörök támogatást a tagjaiknak családi vonatkozású ügyekkel kapcsolatban (születési vagy temetési segély). A két világháború idején főleg a bevonulók, illetve az elesettek családját támogatták ilyen módon, a háborúk befejeződése után pedig a hazatérő hadifoglyokat. Rajtuk kívül a súlyos elemi csapást, jégverést, ár- vagy belvízkárt szenvedett lakosok számíthattak az egyesületnél kisebb összegű segélyre. A jótékonykodáshoz szükséges pénz, illetve természetbeni adományok folyamatos gyűjtésből, vagy egy-egy jótékonyági rendezvény, bál bevételéből származtak. Az egyesületek saját adományaik mellett a nehéz anyagi helyzetbe került tagjaik számára igyekeztek központi segélyeket szerezni. Rendszeresen csatlakoztak a községi, városi adománygyűjtő akciókhoz. Támogatták a községi közkonyhákat, a helyi árvaházakat, a városi, megyei központi segélyalapot. Az erős helyi kötődés révén az egyesületek, ha teheték, patronálták a körzet gyermekintézményeit. Munkával, kisebb ajándékokkal segítették a helyi iskolákat, egészségházakat, nevelő otthonokat. A legtöbb egyesület alapszabályában is

²⁹⁰ Leléné Erdélyi Mária: Társadalom, politika a két világháború között. In: Mindszent története és népelete. Szerkesztette Juhász Antal. Mindszent Város Önkormányzata, Mindszent, 1996. (247–266) 262.; Bárdos István: Az Esztergom-belvárosi Olvasókör és Gazdakör Egyesület története. Esztergom Városi Gazdakör Egyesület – Press-G 96., Esztergom, 2001. 67.

²⁹¹ *Tanyavilág* 1939. január 22. 4.

rögzítette, hogy megszűnése vagy feloszlata esetén könyveit, berendezési tárgyait a körzet iskolájának adományozza.²⁹²

A helyi civil szervezetek, köztük az olvasókörök és gazdakörök jelentős szerepet játszottak a közéleti tevékenység igényének felkeltésében és a közszereplés különböző nyilvános fórumainak megteremtésében. Mértékadó módon alakították a helyi közvéleményt, ugyanakkor bemutatták, és képviselték saját mikroközösségüket a város, a megye szélesebb nyilvánossága előtt. Kérvényeket, beadványokat írtak, lakossági mozgalmakat szerveztek, aláírást gyűjtöttek, felszólaltak különböző helyi vagy regionális fórumokon, lobbyztak központi gazdasági vagy kulturális szerveknél. Az olvasókörök fellépése, a kérvényekhez való csatlakozásuk, a körüli vezetők személyes közbenjárása rendszerint nagyobb súlyt adott a lakossági kéréseknek és hamarabb eredményezett konkrét lépéseket, vagy legalábbis határozott ígéretet a problémák megoldásával kapcsolatban. A körök ilyen esetekben meglévő kapcsolataikat is fel tudták használni, más egyesületekkel, gazdasági és társadalmi szervezetekkel összefogva, több fórumon is fel tudták vetni a helyi gondokat, panaszokat.²⁹³

Az egyesületek társadalmi súlyát növelte, hogy nemcsak a szűkebb tagság, hanem a szélesebb környezet az egész falu, a külterületi határrész vagy a városi kerület lakosságának érdekeit felkarolták. Leggyakrabban az infrastruktúra fejlesztésével a közúti és vasúti közlekedéssel, a postai szolgáltatásokkal, illetve az egészségügyi és kulturális intézményrendszer bővítésével kapcsolatos kérdésekben vállaltak közreműködést. A helyi lakosság kérésére felléptek nagyobb forgalmú utcák, utak kiépítése, kikövezése, kompjárat indítása, a vasúti menetrend változtatása vagy új megállóhely kijelölése, a telefonhálózat és a külterületi postaszolgálat bővítése érdekében, valamint iskola építése és tanító kinevezése vagy egészségház létesítése mellett. Az olvasókörök azonban nem egyszerűen csak kérvényíró, vagy kérvénytovábbító szerepet játszottak, hanem magukra vállaltak egy sor konkrét feladatot is a helyi gazdasági problémák enyhítése, illetve a területfejlesztés gyorsítása érdekében. Továbbították a környékbeli lakosok kérését öntözőcsatorna létesítésére, külterületén lévő utak kiépítésére. De nemcsak kértek, hanem megszervezték a helyi lakosság hozzájárulását is a munkálatokhoz. Az olvasókör tagsága magára vállalta a szükséges anyagok helyszínre szállítását, illetve részt vett a területrendezési munkákban.²⁹⁴

²⁹² Huszka Lajos: A Szeged-Szatymazi Gazdakör története II. In: *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1986/1*. Szerkesztette Juhász Antal. Móra Ferenc Múzeum, Szeged, 1986. (235–266) 256–259.

²⁹³ Gesztelyi Nagy László: *A tanya és a gazdakör*. Duna-Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara, Kecskemét, 1942. 7.; Beck Zoltán: Köri élet Orosháza külterületén. In: *Az orosházi tanyavilág átalakulása*. Szerkesztette Tóth József. Orosháza Város Tanácsa, Orosháza, 1985. 249.

²⁹⁴ Katona Sándor: A Makói Békési úti Olvasókör (Nagykör) működésének 50 éve. *Csongrád Megyei Honismereti Híradó*, 1988. 103.

Az olvasókörok és gazdakörök bekapcsolódtak bizonyos közigazgatási feladatok ellátásába is. A környék lakossága a körü épületekben tudott tájékozódni a legújabb gazdasági vagy lakossági rendelkezésekről, közéleti eseményekről, a helyi hatóságok felhívásairól vagy más társadalmi szervezetek rendezvényeiről. A városok, falvak külterületén a központi fekvésű egyesületek székházaiban közigazgatási kirendeltségek működtek. Heti egy-két alkalommal tartottak félfogadást a kiküldött tisztviselők, hogy a környék lakossága helyben el tudja intézni legfontosabb adminisztratív ügyeit, hogy az adók és illetékek, különböző engedélyek, adás-vételek hitelesítése, anyakönyvezés, valamint különböző összeírások miatt ne kelljen sokszor egy egész napot igénybevevő útra vállalkozni, és a községi vagy városi hivatalokat felkeresni. Több helyen is előfordult, hogy a közigazgatási hatóságok a vállalkozó helyi tanítókat, illetve a körök iskolázottabb tagjait, mint hivatalos közigazgatási megbízottakat, is bevonták a külterületi ügyintézésbe – természetesen csak bizonyos feladatok ellátásába, és megfelelő felkészítés után. Ez lehetővé tette, hogy a nagyobb külterületi körökben állandó közigazgatási kirendeltség működjön.²⁹⁵

Az olvasókörokben és gazdakörökben mindig nagy szerepet tulajdonítottak a nemzeti és a helyi hagyományok ápolásának. Az egyesületek legfontosabb rendezvénye március 15-e megünneplése volt. Ezt a rendezvényt még a háborúk időszakában is rendszeresen megtartotta az egyesületek nagy része. Az ünnep megkülönböztetett jelentőségét a szervezés alaposága, a program gondos összeállítása is jelezte. A lehetőleg teljes számban, családtagokkal együtt megjelenő körü tagság mellett viszonylag jelentős volt a meghívott vendégek (tisztelőbeli tagok, közéleti személyek) száma is. Az ünnepség mindig a Himnusz eléneklésével kezdődött, amit ünnepi beszéd és hosszabb-rövidebb irodalmi műsor követett. A befejező műsorszám rendszerint a Szózat volt. A megemlékezés és az esti társasvacsora közötti időt sok helyen ismeretterjesztő előadással, másutt a témához kapcsolódó színdarabbal töltötték ki, de gyakran ekkor került sor a körben rendezett különböző tanfolyamok záróünnepélyeinek megtartására is.²⁹⁶

A helyi közösség saját hagyományai ápolását elsősorban a jubileumi rendezvények biztosították. A köralapítás kerek évfordulói alkalmat adtak a számvetésre, az elmúlt évek során végzett sokszínű tevékenység áttekintésére, a körü élet nagyobb fordulópontjainak a felidézésére. A székházavatás vagy az egyesületi díszzászló felszentelése szintén erősítette az összetartást, a közösségi gondolatot. Az ilyen események alkalmával a külvilág is jobban

²⁹⁵ Hollander, A. N. Jan den: *Az Alföld települései és lakói*. Mezőgazdasági, Budapest, 1980. 79.; Hajdú Géza: *Vásárhelyi egyletek és könyvtárak 1827–1944*. Somogyi Könyvtár, Szeged, 1977. 104.

²⁹⁶ *Vásárhelyi Friss Újság* 1946. március 13. 4.

odafigyelt az egyesületekre. Az évfordulókról, ünnepi rendezvényekről megemlékezett a helyi sajtó. Az olvasókörökben a különböző bálók és társasvacsorák a közösségi élet meghatározó eseményeinek számítottak. Alkalmat jelentettek az egyesületi hagyományok, szokások ápolására és lehetőséget adtak a családtagoknak a köri életben való fokozottabb részvételre. Rendszerint felkeltették a környék lakóinak érdeklődését is, sokan ellátogattak ilyenkor rokonként, barátként, ismerősként az olvasókörökbe.²⁹⁷

Művelődés és felnőttképzés

Az olvasókörök és gazdakörök működésének egyik legfontosabb területe a kultúraközvetítés volt. A már felnőtt lakosság körében a hiányzó írni-olvasni tudás pótlása, illetve a megszerzett alapkészségek „karbantartása” döntő mértékben ezekre a szervezetekre hárult. Működésük során, különösen az agrárvidékeken ezek az egyesületek voltak az iskolán kívüli népművelés legfontosabb bázisai. A könyv, a rendszeres olvasás iránti igény felkeltésében, és a művelődési lehetőségek biztosításában minden más állami vagy társadalmi szervezetnél jelentősebb szerepet játszottak. Az egyesületek saját tagságuknál sokkal szélesebb körben befolyásolták a térség lakóinak kulturális szokásait, mert könyveik, tanfolyamaik, kulturális programjaik eljutottak a tagok szomszédaihoz, barátaihoz, a környéken lakó és dolgozó emberek nagytöbbségéhez. Az olvasókörök és gazdakörök nélkül a városhiányos térségek, eldugott falvak, a nagykiterjedésű tanyás vidékek lakossága művelődési vákuum-helyzetbe került volna.²⁹⁸

A közművelődés szempontjából különösen nagy jelentőséget kaptak az egyesületi könyvtárak. Az állami népkönyvtári hálózat a 20. század első felében még csak kiépülőben volt. A kisebb településeken nem állt rendelkezésre közkönyvtár. Egy 1948-as kultuszminisztériumi felmérés szerint Csongrád megyében 100 főre mindössze 25 könyvtári könyv, Tolna megyében pedig csak 10 könyv jutott. Ilyen körülmények között a gazdasági szakismeretek terjesztése, a művelődés vagy a szórakozás szempontjából különösen fontos szerepet játszottak az olvasóköri és gazdaköri könyvtárak.²⁹⁹

Az egyesületek általában adományként jutottak könyvtári anyaguk nagy részéhez. A legnagyobb adományozó a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium volt. A VKM 1927–1928-ban 1504 könyvtári készletet juttatott el különböző művelődési intézményekhez, társadalmi

²⁹⁷ Katona Sándor: A Makói Békési úti Olvasókör (Nagykör) működésének 50 éve. *Csongrád Megyei Honismereti Híradó*, 1988. 103.

²⁹⁸ Gunst Péter: *A paraszti társadalom a két világháború közötti Magyarországon*. Akadémiai, Budapest, 1988. 132.; *Tiszamenti Kalendárium*. Szeged thj. város Szabadművelődési Tanácsa, Szeged, 1948. 53–54.

²⁹⁹ *Dokumentumok a szabadművelődés történetéhez 1945–1949. Források a magyar népi demokrácia történetéhez VII. köt.* Szerkesztette Dancs Istvánné. Kossuth, Budapest, 1988. 385–392.

szervezetekhez. Ezt 1934-ben és 1938-ban újabb 410 könyvtár adományozásával egészítette ki. A könyvtár létesítési akcióhoz a Földművelésügyi Minisztérium is csatlakozott, amely az 1920-as évek közepétől kezdve 1227 kisebb könyvtári készletet osztott szét, általában 100-150 kötetet. A közigazgatási hatóságok a helyi készletek felhasználásával 80–100 kötetes vándor-könyvtárakat állítottak össze, és helyeztek ki falusi, tanyai iskolákba, olvasókörökbe és gazdakörökbe. Az eredetileg „vándor-könyvtárnak” szánt állomány azonban később általában ugyanazon a helyen maradt. A könyvadományozásba bekapcsolódtak különböző gazdasági és társadalmi szervezetek, de kaptak könyvet az egyesületek a módosabb birtokosoktól és polgároktól, az egyházközösségektől, a helyi tanítóktól is. A nagyobb könyvkiadók (Franklin, Tolnai) is gyakran küldtek ajándékkönyveket az egyesületeknek, amelyek korábban legalább egy néhány darabos megrendelés adtak le náluk.³⁰⁰

Az olvasóköri könyvtárak döntő többsége vegyes összetételű volt. A gazdasági és irodalmi művek mellett szinte mindenütt előfordultak történelmi könyvek, a jog és az állampolgári ismeretek témakörébe tartozó írások, természetrajzi munkák és útleírások, néhány egészségügyi mű, technikával, háziiparral kapcsolatos kiadványok, illetve egy-két kézikönyv és lexikon is. Elemezve 200 olvasókör és gazdakör könyvjegyzékét, a főbb témakörök közül az irodalom átlag 54%-ban, a gazdaság 26%-ban, a történelem és a társadalomismeret témaköre pedig 12%-ban volt jelen az egyesületi könyvtárakban.

A körök könyvtárait a legtöbb helyen nemcsak az egyesületi tagság, hanem a környék többi lakosa is használta. Számos kistelepülésen más kölcsönzőhely nem állt rendelkezésre, vagy ha volt is népkönyvtár, az olvasókörök és gazdakörök gyakran kétszer, háromszor akkora könyvállománnyal rendelkeztek, mint a település könyvtára. A népiskolákban elhelyezett kisszámú könyvanyaga ilyen célra nem volt alkalmas, ráadásul a rájuk vonatkozó tanfelügyelőségi rendelkezések nehezítették, korlátozták a kölcsönzést. Sok esetben maga a tanító és az érdeklődő gyerekek is átjártak könyvért az olvasókörökbe és gazdakörökbe.³⁰¹

Az egyesületi könyvtárakban a kölcsönzések évi megoszlása a gazdaság sajátos szerkezetét, a vidéki életmód jellegzetességeit követte. Nyáron viszonylag alacsony volt a kivett könyvek száma, mert a mezőgazdasági munkák mellett nemigen jutott idő az olvasásra. A téli estéken viszont ez volt az egyik legkedveltebb elfoglaltság. Még az iskoláskorú gyerekek is főként az őszi és téli hónapokban olvastak, mert nyáron nekik is segíteni kellett a gazdaságban. A korabeli statisztikai adatok szerint a könyvek 40%-át a három téli hónap során kölcsönözték

³⁰⁰ Csapodi Csaba – Tóth András – Vértessy Miklós: *Magyar könyvtártörténet*. Gondolat, Budapest, 1987. 389.; Kiss István: Népkönyvtárak a két világháború között. *Népművelési Értesítő*, 1961/1. 103.

³⁰¹ Csongrád Megyei Levéltár (Szeged) Szeged v. Szabadművelődési Felügy. 695/1949.

ki, míg a három nyári hónapra a teljes könyvtári forgalomnak csak a 15%-a jutott. Az olvasókörök azonban nem egyszerűen csak a kölcsönzőhely szerepét játszották, hanem egyben érdeklődést felkeltő, ízlésformáló valódi közösségi könyvtárak voltak. A körök többségénél gyakorlattá vált, hogy a már többek által olvasott műveket megbeszélték az egyesületi összejöveteleken. A műveltebb, iskolázottabb tagok komoly hatást gyakoroltak a többiek érdeklődésére, olvasási szokásaira. A könyveken túl így ez a személyes hatás is alakította az emberek kulturális ízlését, általános szemléletét és gondolkodásmódját.³⁰²

Az újságolvasás, a legkülönbözőbb lapok átnézése és az olvasottak megbeszélése tipikus olvasóköri, gazdaköri tevékenységnek számított. Ez még a korai időszakban alakult ki, amikor a tagság egy része nem rendelkezett az alpműveltséggel, a sajtó viszont egyre jelentősebb szerepet kapott a tájékozódásban. Az egyesületekben a vállalkozó tagok felolvasták a többieknek az újságokban közölt híreket. Az írni-olvasni tudás általánossá válásának ellenére sokan, különösen a külterületi lakosság körében továbbra sem járatnak újságot, vagy legfeljebb egy-egy helyi lapot. Ennek részben takarékosági okai voltak, másrészt pedig az, hogy a híreket otthon nem tudták senkivel sem megvitatni – ezért sokkal szívesebben forgatták a lapokat az olvasókörökben és gazdakörökben.³⁰³

Esténként, vagy hétvégeken a köri székházakban a tagok elolvashatták a nekik nem járó újságokat, vagy újra elővették, és még egyszer végigböngészték a korábban csak átfutott lapokat. Az újságolvasást azonban csak akkor tekintették igazán hasznos időtöltésnek, ha az egyes hírekről, változásokról el is beszélgettek a többiekkel. A tagság véleményének, szemléletének formálódásában a lapok kommentárjainál sokkal nagyobb szerepe volt a többiek megjegyzéseinek, állásfoglalásának. Az egyesületek, anyagi lehetőségeik függvényében általában egy helyi és egy országos napilapot járatnak, rendszerint negyedévenként megújított előfizetéssel. Ezek mellett a legtöbb helyen még egy hetilap és egy képes újság is előfordult.³⁰⁴

Az olvasókörökben élénk ismeretterjesztő tevékenység folyt, rendszeres előadásokat tartottak különböző gazdasági, közéleti és kulturális témákban. A közismereti témák között szerepeltek az aktuális politikai eseményekkel kapcsolatos kérdések, valamint a hétköznapi ügyintézésre vonatkozó tudnivalók. Gyakran került sor egészséggel, életmóddal foglalkozó tájékoztatókra.

³⁰² Csongrád Megyei Levéltár (Szeged) Pusztamérgesi körjegyz. 2129/1941.; Tóthpál József: A Csongrád megyei autó féléves tevékenységéről. *Könyvtáros*, 1959/11. 804–805.

³⁰³ Olasz Lajos: Állampolgári ismeretek és készségek fejlesztése az agrártársadalom civil szervezeteiben. In: Erdei Gábor (szerk.): *Andragógia és közművelődés. Régi és új kihívások előtt a közművelődés az új évtizedben.* Debreceni Egyetem, Debrecen, 2012. (142–149) 144.

³⁰⁴ Nagy Gyula: *Parasztélet a vásárhelyi pusztán.* Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, Békéscsaba, 1975. 389.

Tartottak előadásokat a népi kultúráról, hagyományokról, és látogatottak voltak az utazásokról szóló, a távoli tájakat bemutató beszámolókról. Az előadások általában más körű rendezvényekhez kapcsolódóan, az ünnepek, bálók, társasvacsorák idején kerültek megrendezésre, mert az elfoglalt lakosság elsősorban ilyenkor sereglett össze nagyobb számban. Rendszeres képzési formát jelentett a rövidebb 30–50 órás, illetve a hosszabb 120–150 órás téli közismereti tanfolyam. Ezek célja elsősorban a korábban az elemi iskolában szerzett tudás felelevenítése, a középiskolában való továbbtanulás előkészítése, vagy egyáltalán a 20. században gyorsan változó világ új jelenségeivel való megismerkedés volt. Az órákat általában a helyi tanítók tartották. A foglalkozásokat az agrárvidékek természetes munkarendjéhez igazították. A hosszabb tanfolyami képzésekre rendszerint december és február között került sor, heti 2–4 alkalommal, az esti órákban. A közismereti képzések elsősorban az elemi iskolából néhány éve kikerült, fiatal felnőtt lakosság körében voltak népszerűek.³⁰⁵

Több nagyobb település vagy külterületi központ olvasóköreiben, gazdaköreiben az elemi iskolánál magasabb szintű közismereti képzést nyújtó, úgynevezett szabadiskolák működtek. Néhány helyen népfőiskolát vagy „parasztfőiskolát” szerveztek. Az ilyen magasabb szintű képzéseknél az egyesületek általában a helyiséget, a könyvtári háttérrel, a hallgatók szervezését biztosították, az oktatás lebonyolításába már a helyi oktatási hatóságok és közművelődési szervek is bekapcsolódtak. Ezeket a képzéseket központilag kiadott hivatalos oktatási tematika alapján folytatták, a VKM által jóváhagyott előadók közreműködésével, melyek sorában a helyi tanítók és tanárok mellett helyet kaptak gazdasági és közigazgatási szakemberek, orvosok, ügyvédek is.³⁰⁶

A vidéki társadalom sajátos igényeinek megfelelően, a gazdálkodási ismeretek bővítése, az új módszerek elsajátítása, a technikai és technológiai modernizáció érdekében az olvasóköri rendszeresen szerveztek szakmai tájékoztatókat vagy hosszabb-rövidebb előadás-sorozatokat. Ezek általában a szőlő-, gyümölcs- és zöldségtermesztés, a vetőmag-kezelés, a növényvédelem, az állattenyésztés kérdéseivel, illetve gazdaságszervezési, terményfeldolgozási, kereskedelmi ismeretekkel foglalkoztak. A rendszerint 4–5 alkalomból álló speciális témájú gazdasági előadássorozatok aktualitásuk, célirányos mondanivalójuk révén

³⁰⁵ Lippainé Fekete Ilona: A szabadművelődés Szegeden. *Szegedi Könyvtári Műhely*, 1986/1–2. (57–72) 70.; Szöllősy Vágó László: *Népünkkel, népünkért: a szabadkai Népkör krónikája: 1872–1992*. Szabadka, 1994. 69.

³⁰⁶ N. Szabó Judit: A népfőiskolák és a II. világháború utáni politika (1945–1946). In: Maróti Andor – Rubovszky Kálmán – Sári Mihály (szerk.): *A magyar felnőttoktatás története*. Magyar Művelődési Intézet – KLTE, Budapest, 1998. (179–181) 179.; Kávai Szabolcs: *Magyarországi társadalmi egyesületek 1945-ig*. Hálózat a Szabad Információért Alapítvány, Szeged, 2008. 55.

általában sok érdeklődőt vonzottak. A gazdasági képzések másik típusát a rövidebb vagy hosszabb téli gazdasági tanfolyamok jelentették. A 30–50 órás kurzusok rendszerint a növénytermesztés vagy állattenyésztés egy-egy területét mutatták be, mindig azt, ami a helyi gazdálkodásban fontosabb szerepet játszott. A hallgatóságot az új termelési eljárásokkal, a korszerű eszközökkel, az aktuális szabályokkal, illetve üzemszervezési tudnivalókkal ismertették meg. A képzések közül a legnagyobb rangja az Ezüstkalászos tanfolyamnak volt. Ennek elvégzését a kormányzat alapfokú gazdasági szakképzettségnek ismerte el. A 150–160 órás képzést központilag összeállított tematika alapján a helyi tanügyi szervekkel együttműködésben szervezték meg. A tanfolyam indításának feltétele a legalább középfokú gazdasági végzettséggel rendelkező tanfolyamvezető felkérése, a megfelelő helyiség biztosítása és legalább 30 fő előzetes jelentkezése volt. Az előadókat a körök, egyesületek kérték fel, a környék legjobban gazdálkodó birtokosai, illetve a városi gazdasági szakiskolák tanárai közül, de mindig szükség volt a hivatalos szervek jóváhagyására is.³⁰⁷

A tanfolyamokat rendszerint a november és április közötti időszakban tartották, a legtöbb helyen december közepétől március közepéig, amikor a legkevesebb volt a mezőgazdasági munka. A részvétel a jelentkezők számára heti 3–5 nap elfoglaltságot jelentett, általában este 6–7 órától 9–10 óráig. A szükséges tankönyveket a tanügyi szervek biztosították. A tanfolyamok tematikája az órakeret 2/3 részében gazdasági szakismereteket tartalmazott: a növénytermesztésen és állattenyésztésen kívül külön kertészeti, üzemszervezési, gazdasági jogi résztémákkal. Az órák egyharmadát általános közismereti témák töltötték ki: irodalmi, társadalmi, természettudományi ismeretek, tűzrendészeti és egészségügyi foglalkozások. A képzések záróvizsgáit mindig ünnepélyes keretek között tartották, kiküldött hivatalos ellenőrök közreműködésével, illetve a helyi közelet vezető személyiségei és nagy számú érdeklődő jelenlétében. Az eseményt rendszerint valamilyen ünnepre időzítették (pl. március 15., húsvét), hogy ezzel is növeljék a vizsga rangját, és még inkább elismerjék a hallgatók teljesítményét.³⁰⁸

Az olvasókörök által szervezett legmagasabb szintű gazdasági képzés az 1 éves Aranykalászos gazdaiskola volt, melynek az elvégzését a Földművelésügyi Minisztérium középfokú mezőgazdasági szakképesítésnek ismerte el. Ilyen a képzések lebonyolítására általában gazdasági iskolák vagy népfőiskolák kaptak felhatalmazást, de bizonyos esetekben a központi fekvésű nagyobb felnőttoktatási tapasztalattal rendelkező körök is engedélyt kaptak

³⁰⁷ Huszka Lajos: A Szeged-Szatymazi Gazdakör története II. In: *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1986/1.* Szerkesztette Juhász Antal. Móra Ferenc Múzeum, Szeged, 1986. (235–266) 254.

³⁰⁸ Magyar Országos Levéltár VKM VI. o. 138 890/1946.

Aranykalászos tanfolyam indítására. Az oktatás szakmai ügyeit a tanügyi hatóságok intézték, a körök főként a hely biztosításával, az órák lebonyolításának szervezésével, a hallgatóság mozgósításával vették ki a részüket a képzésből. Az alap- és középfokú gazdasági képzésnek komoly rangja volt a helyi társadalom szemében. Az Ezüst- és Aranykalászos Gazda cím általános megbecsülést és tiszteletet váltott ki a vidéki lakosság körében.

Sajátos szerepet játszottak a helyi társadalom életében a körök által szervezett háziipari tanfolyamok. Sok helyen szerveztek otthon is folytatható kisipari tevékenységre tanító képzéseket (kosárfonás, szövés). Másutt háziasszony tanfolyamokat indítottak, ahol a szabásvarrás, a hímzés, vagy a gyümölcs- és zöldségfeldolgozás, illetve tartósítás volt a leggyakoribb téma. Az ott kapott gyakorlati tudás közvetlenül hozzájárult a szegényebb családok jövedelemszerzési lehetőségének bővítéséhez. Ezeket a képzéseket az alapanyagok és a szükséges technikai eszközök biztosításával a helyi hatóságok is támogatták.³⁰⁹

Az olvasókörök tevékenységi köréhez szorosan hozzátartoztak a különböző műkedvelő rendezvények, színelőadások, dal- és táncestek is. A várostól gyakran távol eső körzetek színházhoz, sőt mozihoz sem igen jutó lakossága nagy érdeklődéssel várt minden ilyen kulturális rendezvényt. A műkedvelő tevékenység, az amatőr előadások nagy szerepet játszottak a közösségteremtés terén, a művelődés, a színház iránti igény erősítésében, és az ehhez kapcsolódó társadalmi viselkedéskultúra elsajátításában. Az egyesületek alkalmi színtársulatainak a magját általában a körön belüli ifjúsági csoport tagjai képezték, azonban a legtöbb helyen az idősebb tagok közül is többen részt vettek a darabok előkészítésében, vagy akár magában a játékban is. A színdarabok betanítására, megrendezésére az egyesületek nagy részénél a tanítót kérték fel. Néhány esetben a helyi plébános is közreműködött egy-egy darab színrevitelében. Másutt a színműveket a környék valamelyik olvasottabb, iskolázottabb lakosa tanította be. Sok egyesületnél akadt olyan személy, akinek az átlagosnál nagyobb tehetsége, érzéke és türelme volt az ilyen feladatokhoz.³¹⁰

A műkedvelő csoportok főleg énekes-zenés színdarabokat, divatos népszínműveket játszották, melyek közül a „Falu rossza” és a „Sárga csikó” volt talán a legnépszerűbb. Színre került azonban jó néhány ezeknél értékesebb mű is, mint például a „János Vitéz”, vagy a „Ludas Matyi”, Gárdonyi „Annuska” című darabja, Kisfaludy „Kérők” című műve, de több helyen is bemutatták Molière „A fősvény” című színművét vagy Kodolányi „Földindulás” című

³⁰⁹ Stifnérné Szei Csilla: *A Sósalmi Olvasókör története a jegyzőkönyvek tükrében 1885–1995*. Hódmezővásárhely, 2000. 31.; Beck Zoltán: *Köri élet Orosháza külterületén*. In: *Az orosházi tanyavilág átalakulása*. Szerkesztette Tóth József. Orosháza Város Tanácsa, Orosháza, 1985. 255.; Szabó István: *A túrkevei Szabadművelődési Tanács tevékenysége 1945–1948 között*. In: *Emlékkönyv a Túrkevei Múzeum fennállásának huszadik évfordulójára*. Túrkeve, 1971. (87–96) 90.

³¹⁰ Csongrád Megyei Levéltár (Szentés) Nagynyomási Olvasókör. Jkv. 1946. április 7.

drámáját. A darabok előkészítésének időszakában és a próbák során kialakult együttműködés, jó hangulat sokszor legalább ugyanolyan fontos volt a résztvevőknek, mint maga a siker. A próbák rendszerint este 6 után kezdődtek, és néha késő éjszakáig elhúzódtak. A szereplők mindig igyekeztek a lehető legalaposabban felkészülni, hiszen az előadáson az egész környék, barátok, ismerősök előtt kellett játszaniuk.³¹¹

Egy-egy színdarab bemutatásához ilyen, vagy olyan módon a körüli tagság nagy része hozzájárult, még ha nem is játszott magában az előadásban. A díszletek és a jelmezek általában közös munkával születtek. A kellékek elkészítésénél gyakran igénybe vették a helyi kovács, vagy bognár segítségét, a frizura és a smink kialakításánál pedig a borbély ügyességét. A ruhák, jelmezek egy része kikerült otthonról, a szükséges átalakításokat az asszonyok, lányok ügyesen elvégezték. Néhány fontosabb ünnepi előadás, vagy többször egymás után eljátszott darab esetében előfordult, hogy kölcsönöztek jelmezeket. Így a darabok sokkal szebb kiállításúak lehettek, ami megért egy kis befektetést.³¹²

Az olvasókörökben, gazdakörökben állandó énekkarok, táncsoportok, vagy zenekarok általában nem alakultak, csak néhány helyen jött létre rendszeresen együtt éneklő, vagy muzsikáló csoport. Az ének, a tánc kedvelt, de inkább csak alkalmankénti elfoglaltság volt a körökben, főleg rendezvények és műkedvelő előadások kísérőjeként. Az alkalmi fellépésekre összeálló kórusok, táncsoportok azonban még így is sikerrel szerepeltek az egyesületi műsoros esteken, falusi, városi ünnepségeken, illetve az évenként megrendezésre kerülő járási, megyei kulturális napok alkalmával.³¹³

Az olvasókörök és gazdakörök az átfogó gazdasági és politikai változások közepette is, mintegy fél évszázadon át meg tudták őrizni életképességüket, szervezeti aktivitásukat, és egyben rangjukat, elismertségüket a vidék agrártársadalmában. Az egyesületek, sajátos felépítésük, tagságuk elkötelezettsége és függetlenségük megőrzése révén, jóval nagyobb figyelmet szenteltek és szélesebb mozgásteret biztosítottak a helyi kisközösségek autonóm törekvéseinek, mint más társadalmi szervezetek. Népszerűségük másik forrása a helyi igényekhez, érdekekhez mindig pontosan alkalmazkodó sokrétű feladatvállalásukban rejlett, amely nélkülözhetetlenné is tette a köröket a vidéki lakosság számára a művelődés, a

³¹¹ *Vásárhelyi Friss Újság* 1947. március 13. 4.; Stifnerné Szent Csilla: *A Sóshalmi Olvasókör története a jegyzőkönyvek tükrében 1885–1995*. Hódmezővásárhely, 2000. 121.; Bárdos István: *Az Esztergom-belvárosi Olvasókör és Gazdakör Egyesület története*. Esztergom Városi Gazdakör Egyesület – Press-G 96., Esztergom, 2001. 94–107.

³¹² Juhász Antal: *Sándorfalva története és népélete*. Sándorfalva Nagyközség Tanácsa, Sándorfalva, 1978. 168.

³¹³ Szöllősy Vágó László: *Népünkkel, népünkért: a szabadkai Népkör krónikája: 1872–1992*. Szabadka, 1994. 69.; Pacsuné Fodor Sára: *Kulturális élet a két világháború között Várpalotán*. Várpalota Polgármesteri Hivatal, Várpalota, 1995. 87.

közösségszervezés terén. Az egyesületek időtállóságában és állandó megújuló képességében fontos szerepet játszott, hogy a sokféle tevékenység mellett a köri életben mindig megőrződött a személyes jelleg – az önkéntes feladatvállalásból, a kölcsönös tiszteletből és a közvetlen kapcsolatokból táplálkozó otthonos légkör.

Az olvasókörok és gazdakörök mintegy 150 éves a 19. századig visszanyúló története, közösségszervező és kultúraközvetítő tevékenysége a 21. század megváltozott viszonyai között is számos tanulsággal szolgálhat.

Összefoglaló

Az olvasókörok, gazdakörök a nagykiterjedésű agrárvidékeken a 19. század közepétől, száz éven át meghatározó társadalmi szervezetek voltak. Tevékenységük kiterjedt a gazdaság fejlesztésétől és a szakmai ismeretek bővítésétől, az állampolgári és humán műveltség terjesztésén át, a helyi társadalom érdekképviseletéig és közösségi életének szervezéséig. Az egyesületek behálózták az országot, tagként vagy családtagként a vidéki lakosság mintegy 20%-a kapcsolódott hozzájuk. Alapvető feladatuknak a helyi kisközösségek összefogását, a műveltség terjesztését, a nemzeti értékek és a függetlenségi hagyomány ápolását tekintették. Könyvtárakkal, ismeretterjesztő tevékenységükkel, kulturális és szakmai programjaikkal, érdekvédelmi fellépésükkel a vidéki társadalom fontos intézményeivé váltak. A második világháború után jelentős szerepük volt a helyi gazdasági élet újraszervezésében és a társadalmi viszonyok demokratikus átalakításában. A kiépülő pártállami diktatúra gyorsan felszámolta az olvasó- és gazdaköröket. Az általuk képviselt értékek, közösségi igény azonban életképesnek bizonyult, és a hatalmi nyomás enyhülésével, új működési formákat keresve, ismét megjelent.